

องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมืองโบราณไชยา สุราษฎร์ธานี
Cultural Landscape Components of Ancient Chaiya, Surat Thani

รับบทความ	8/05/2022
แก้ไขบทความ	5/06/2022
ยอมรับบทความ	6/06/2022

วิภากร ธรรมวิมล¹ พรรณม ธรรมวิมล²

¹ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

Vipakorn Thumwimol¹, Pornthum Thumwimol²

¹Department of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University

²Bureau of Architecture, Fine Arts Department, Ministry of Culture

vipakorn.t@chula.ac.th, thumwimo@icloud.com

บทคัดย่อ

เมืองโบราณไชยา เป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณสมัยศรีวิชัยบนคาบสมุทรมหาไทรทางใต้ของไทยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 ถึง พุทธศตวรรษที่ 18 ต่อเนื่องมายังสมัยอยุธยา เพื่อการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ของเมืองโบราณไชยาจึงมีความจำเป็นต้องทำความเข้าใจสภาพทัศนของไชยาอย่างเป็นองค์รวม การวิจัยนี้จึงมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะของภูมิทัศน์วัฒนธรรมซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในเรื่องการตั้งถิ่นฐานและพัฒนากายทางสังคมวัฒนธรรม ผ่านหลักฐานที่ปรากฏในรูปของภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ และระบุถึงองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนโบราณไชยาที่ยังคงปรากฏอยู่บนพื้นที่ การศึกษาอาศัยข้อมูลเรื่องภูมิหลังทางประวัติศาสตร์โบราณคดีร่วมกับการวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศและการสำรวจภาคสนาม แล้วจึงนำมาหาข้อสรุปตามกระบวนการทางโบราณคดีภูมิทัศน์

ผลการศึกษาพบว่าร่องรอยของภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ไชยายังปรากฏอยู่ในแหล่งธรรมชาติ อันได้แก่ สันทราย ที่ลุ่มคลอง และปรากฏอยู่ในแหล่งวัฒนธรรม อันได้แก่ แหล่งโบราณคดีที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและศาสนสถาน โดยองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเมืองโบราณไชยายังคงพบได้ในพื้นที่สามประเภท คือ (1) พื้นที่ตั้งบ้านเรือนเพื่อการอยู่อาศัยบนแนวสันทราย (2) พื้นที่กิจกรรมและเกษตรกรรม ทั้ง ที่ลุ่ม คลอง และ (3) ศาสนสถานทั้งที่เป็นซากและยังคงใช้งานอยู่ ในขณะที่องค์ประกอบที่สูญหายหรือเปลี่ยนแปลงไปแล้ว คือเส้นทางสัญจรในอดีต

งานวิจัยนี้เป็นฐานข้อมูลที่สำคัญเพื่อใช้ในการวางแผนการอนุรักษ์เมืองเก่าไชยาในอนาคต และบทความนี้ได้นำเสนอวิธีการบูรณาการคิดวิเคราะห์ซึ่งเป็นเครื่องมือในการหาองค์ประกอบของภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ในแหล่งโบราณคดีที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับพื้นที่อื่น ๆ ได้

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ โบราณคดีภูมิทัศน์ ไชยา การตั้งถิ่นฐาน

Abstract

The ancient city of Chaiya, located on the peninsula of southern Thailand, is a significant Srivijaya community site, dating from the 13th to 18th centuries BE and continuing into the Ayutthaya period. To preserve the aspects of old Chaiya, it is necessary to understand Chaiya from a holistic perspective. Thus, the purpose of this research is to determine the elements of the Chaiya cultural landscape, together with human-nature interactions, socio-cultural settlement, and development. This investigation followed a landscape archaeological process and applied sources of evidence that represented a historic landscape. The study relied on historical and archaeological data, along with aerial photos and site observations.

The results revealed that traces of Chaiya's historic landscape could be found in natural resources such as dunes, plains, and canals, as well as in cultural heritage sites such as community areas and religious places. Consequently, three areas of the Chaiya cultural landscape have been identified: (1) human habitation remains on the dunes; (2) agricultural areas on flood plains with canals; and (3) religious sites, either living or dead monuments. While historic pedestrian and water transport paths have been lost or changed.

This research provides essential information for ancient Chaiya's future conservation strategy. It also demonstrates a methodology that can be applied to other cultural landscape sites.

Keywords: *cultural landscape, historic landscape, landscape archeology, Chaiya, settlement*

ที่มา ความสำคัญ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เมืองโบราณไชยา หรือ “ครหิ” เป็นเมืองสำคัญสมัยศรีวิชัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 -18 และมีประวัติการอยู่อาศัยของชุมชนต่อเนื่องมายังสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ในพุทธศตวรรษที่ 19 -24 ปัจจุบันเมืองโบราณนี้อยู่ในเขตอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ห่างจากสถานีรถไฟไชยาไปทางทิศตะวันตกราว 500 เมตร เป็นที่ตั้งของชุมชนเกษตรกรรม ในบริเวณดังกล่าวพบโบราณสถานขึ้นทะเบียนโดยกรมศิลปากร 6 แห่ง คือ โบราณสถานวัดเวียง วัดแก้ว วัดหลง(ร้าง) วัดนบ(ร้าง) วัดพระบรมธาตุไชยารั้ววิหาร และแหล่งโบราณคดีเขาน้ำร้อน

อาณาจักรศรีวิชัยเป็นการรวมตัวกันของเมืองทั้งบนคาบสมุทรมะละแควน้อยและหมู่เกาะที่มีความสัมพันธ์กันทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ในลักษณะเป็นสหพันธรัฐตามแบบอย่างแนวคิดของทางอินเดีย โดยมีเมืองสำคัญคือ เมืองไชยาบนคาบสมุทรมะละแควน้อยและเมืองปาเล็มบังบนเกาะสุมาตรา พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีหลายอย่าง เช่น การเอื้อชื่อเมือง “ครหิ” ในจารึกและบันทึกการเดินทางของชาวต่างชาติ การค้นพบประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 ประกอบกับการเป็นที่ตั้งของพระบรมธาตุไชยาและโบราณสถานทางศาสนาพุทธ บ่งชี้ถึงความเป็นไปได้ที่ไชยาเคยเป็นหนึ่งในเมืองศูนย์กลางความสัมพันธ์ของศรีวิชัย ทำให้ไชยาได้รับความสนใจจากนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะที่ยกให้สถาปัตยกรรมและประติมากรรมต่าง ๆ ที่พบในแหล่งโบราณคดีเมืองไชยาเป็นตัวแทนศิลปะของยุคสมัยศรีวิชัย

เรื่องของเมืองไชยามีถูกนำมาทำการศึกษาเชิงโบราณคดีโดยการขุดค้นโบราณสถานโบราณวัตถุและการประเมินอายุจากลักษณะทางศิลปกรรมของสถาปัตยกรรมและวัตถุที่พบ ดังนั้นการอนุรักษ์แหล่งประวัติศาสตร์โบราณคดีในเขตเมืองเก่าไชยาจึงถูกกำหนดขึ้นเฉพาะจุดที่มีโบราณสถานขึ้นทะเบียน ขาดการอนุรักษ์อย่างเป็นองค์รวม เป็นผลให้ภาพของเมืองโบราณไชยาไม่ชัดเจนเมื่อเปรียบเทียบกับเมืองเก่าอื่น ๆ ในคาบสมุทรมะละแควน้อย เช่น เมืองนครศรีธรรมราช และเมืองสงขลา การศึกษาถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรม (cultural landscape) ที่จะช่วยสร้างความเข้าใจถึงสภาพทัศน์ของเมืองโบราณไชยาอย่างเป็นองค์รวมจึงมีความจำเป็น ทั้งนี้ หากพิจารณาโดยใช้หลักการขององค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) และสภากาชาดโบราณสถานระหว่างประเทศ (ICOMOS) โดยถือว่าแหล่งโบราณคดีเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีวิวัฒนาการอันเป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง ศาสนาและความเชื่อ (evolved landscape) องค์ประกอบทางกายภาพที่คงอยู่จะเป็นเครื่องยืนยันการเกิดและการมีอยู่ของวัฒนธรรมนั้น การศึกษาวิจัยถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรมของไชยานี้จึงมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในเรื่องการตั้งถิ่นฐานและการพัฒนาทางสังคมวัฒนธรรม ผ่านหลักฐานที่ปรากฏในรูปของภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ (historic landscape) ของเมืองโบราณไชยา และระบุได้ว่าองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไชยายังคงปรากฏในพื้นที่ใดบ้างเพื่อเตรียมไว้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการวางแผนการอนุรักษ์ได้อย่างเหมาะสมในอนาคต

ขอบเขตและวิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ดำเนินการโดยการศึกษาข้อมูลด้านเอกสาร (documentary research) ร่วมกับการวิจัยภาคสนาม (field research) และการสังเกตการณ์ร่วมกับการสัมภาษณ์ กำหนดพื้นที่ศึกษาบนพื้นที่ประมาณ 575 ไร่ ตั้งอยู่ในเขต อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ครอบคลุมแหล่งโบราณคดีที่มีการค้นพบโบราณวัตถุและขึ้นทะเบียน โบราณสถานวัดเวียง วัดแก้ว วัดหลง และพระบรมธาตุไชยา แนวคลอง รวมถึงบริบทข้างเคียง ซึ่งเป็นบริเวณที่ถูกระบุในหนังสือแนวสังเขปของโบราณคดีอ่าวบ้านดอนโดยท่านพุทธทาสภิกขุ (2529) และบทความเรื่องศรีวิชัยที่ไชยาของศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (2564) ที่ให้ข้อสังเกตว่าบริเวณนี้คือศูนย์กลางไชยาที่พบตำแหน่งของเมืองที่มีวัดและคูน้ำตั้งอยู่ ซึ่งพ้องกับการสันนิษฐานของธราพงศ์ ศรีสุชาติ (2542) เรื่องชุมชนโบราณไชยา การศึกษาภูมิหลังทางประวัติศาสตร์โบราณคดีอาศัยข้อมูลจากการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากร (2525, 2526) และข้อมูลเบื้องต้นจากการศึกษาในสาขาวิชาโบราณคดี

(นุชนางค์ ชุมดี, 2540; ปัทมาพร ทองเพ็ญ, 2551; เพลงเมธา ขาวหนูนา, 2557) พร้อมกับศึกษาวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศและข้อมูลสารสนเทศ ร่วมกับการสำรวจภาคสนามโดยเก็บข้อมูลสภาพและการใช้พื้นที่ในปัจจุบัน เพื่อนำมาวิเคราะห์ตีความและแปลความความหมาย (interpretation) อย่างเป็นขั้นตอน ผลที่ได้จากการสืบค้นตามแนวทางของโบราณคดีภูมิทัศน์ (landscape archaeology) ที่กล่าวมานั้นถูกนำมาหาคำตอบเรื่องคนในอดีตเลือกที่ตั้งและสร้างชุมชนโดยใช้ประโยชน์จากภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อมอย่างไร อะไรคือปัจจัยกำหนดลักษณะภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ของไชยา

ในเบื้องต้นข้อมูลทางโบราณคดีเกี่ยวกับวัดอุทยานและซากศาสนสถานนับเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ซึ่งแสดงถึงการตั้งอยู่จริงของชุมชนเดิม แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าเมืองที่เคยรุ่งเรืองในอดีตเหลืออยู่ในรูปแบบซากเสียเป็นส่วนใหญ่ ชุมชนปัจจุบันมีวิถีชีวิตและกายภาพแบบสมัยใหม่ ทำให้การรับรู้ถึงภูมิทัศน์ดั้งเดิมของชาวไชยาไม่ชัดเจน ดังนั้นการวิจัยจึงเริ่มต้นจากการศึกษาถึงลักษณะทางประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมของไชยาโบราณ และการปะติดปะต่อ “ชิ้นส่วนปริศนา” ขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ที่ยังปรากฏอยู่ในบริเวณศูนย์กลางเมืองไชยาโบราณ โดยมุ่งเน้นวิเคราะห์หาองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมอันเป็นมูลเหตุปัจจัยในการตั้งถิ่นฐานและดำรงชีวิต (settlement morphology) รวมถึงองค์ประกอบที่มีผลมาจากพัฒนาการของมนุษย์ที่สร้างลักษณะทางวัฒนธรรมของตนบนพื้นที่ ซึ่งเป็นไปตามหลักการและทฤษฎีทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Mitchell, Rossier, & Tricaud, 2009)

ความเป็นมาของเมืองไชยาและความสำคัญ

ชุมชนโบราณไชยาเป็นหนึ่งในกลุ่มนครรัฐในรูปแบบสหพันธรัฐของอาณาจักรศรีวิชัย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2564; ลักขมณัฏฐ์ บุญเรือง, 2561, น.147-148) อาณาจักรศรีวิชัยเป็นการรวมกลุ่มกันของเมืองในคาบสมุทรมลายู เกาะสุมาตราและเกาะชวา ในลักษณะสมาพันธรัฐที่มีความสัมพันธ์และผลประโยชน์ร่วมกันทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง แม้มีตำแหน่งศูนย์กลางแปรเปลี่ยนตามช่วงเวลา แต่นักวิชาการโบราณคดีมีความเห็นว่า หากกล่าวถึงเมืองสำคัญระดับศูนย์กลางศรีวิชัยในหมู่เกาะ คือเมืองปาเล็มบังทางตอนใต้ของเกาะสุมาตรา และในคาบสมุทรมลายู คือ เมืองไชยา

ศรีวิชัยมีความสำคัญในฐานะศูนย์กลางของการติดต่อสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์สู่ยุคประวัติศาสตร์ เกิดจากข้อได้เปรียบทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งที่อยู่ระหว่างมหาสมุทรอินเดียและแปซิฟิก ซึ่งเป็นจุดนัดพบระหว่างวัฒนธรรมตะวันตกและตะวันออก และเป็นตำแหน่งบนเส้นทางการค้าทางทะเลและทางบก จึงทำให้พื้นที่นี้เกิดชุมชนเมืองท่าต่าง ๆ ที่มีบทบาทในการสร้างระบบเศรษฐกิจในลักษณะเครือข่ายตามเส้นทางทะเล ส่งผลให้มีการแลกเปลี่ยนปรับเปลี่ยนลักษณะทางวัฒนธรรมจากอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือแถบรัฐเบงกอลและโรมัน และจากเวียดนาม จีน สิ่งที่ย้ายทอดให้แก่อนั้นมีทั้งด้านพื้นฐานความเชื่อทางพุทธศาสนาหายาน ศิลปกรรม และด้านเทคโนโลยี

ศูนย์กลางแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองไชยา เป็นหนึ่งในพื้นที่โบราณคดีที่แสดงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณบนเส้นทางข้ามคาบสมุทรมลายูในภาคใต้ตอนบนของประเทศไทย นักวิชาการโบราณคดีประวัติศาสตร์กำหนดให้ชุมชนโบราณไชยาเป็นหนึ่งในชุมชนโบราณสำคัญรอบอ่าวบ้านดอน (ดร.ณัฏฐ์ แก้วม่วง และ สถาพร ศรีสังข์, 2542, น.1568) การค้นพบทางโบราณคดีเมืองไชยาทำให้ทราบว่าไชยามีพัฒนาการดังตาราง 1

ตาราง 1 การค้นพบทางโบราณคดีไชยา

ยุคก่อนประวัติศาสตร์	พบหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์บริเวณต้นแม่น้ำไชยา บนพื้นที่ราบสูงเขาแดนด้านทิศตะวันตกของไชยา (แหล่งโบราณคดีคลองท่าไม้แดง) โดยพบโบราณวัตถุประเภทขวานหินขัด
พุทธศตวรรษที่ 10-13	พบการก่อตั้งชุมชนบริเวณแนวสันทรายเมืองเวียง-วัดแก้ว-วัดหลง พบสิ่งก่อสร้างเนื่องในศาสนาพราหมณ์ทั้งไวษณพนิกายและศิวณิกาย และศาสนาพุทธทั้งเถรวาทและมหายาน
พุทธศตวรรษที่ 14-16	พบบันทึกที่ระบุว่าไชยาเป็นชุมชนและเป็นเมืองท่าที่สำคัญ พบโบราณวัตถุจากโลกฝั่งตะวันออกกลางและฝั่งตะวันออก (จีน) และพบหลักฐานการผลิตลูกปัดเพื่อส่งออกขาย

	มีการตั้งชุมชนและวัดพุทธ ชุมชนบริเวณสันทรายเมืองเวียง วัดแก้ว วัดหลงถือเป็นศูนย์กลางศาสนาพุทธมหายาน ต้นตระกูลที่สำคัญแห่งหนึ่งในคาบสมุทรมหาคไต้
พุทธศตวรรษที่ 17-18	พบจารึกถึงชื่อเมืองนี้ว่า “ครหิ” (พ.ศ.1726) ศูนย์กลางของเมืองตั้งอยู่บริเวณเมืองเวียง
พุทธศตวรรษที่ 19-24	สมัยอยุธยา ไชยาปรากฏชื่อเป็นหัวเมืองชั้นตรี สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 5) ไชยาได้ถูกรวมอยู่ในเมืองบ้านดอน มีสถานะเป็นอำเภอจนถึงปัจจุบัน

ภูมิหลังทางภูมิเนวของการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณรอบอ่าวบ้านดอน-ไชยา

พื้นที่ทางใต้ของไทยบนคาบสมุทรมลายูมีภูมิประเทศเป็นเทือกเขาสูงวางแนวเหนือใต้อยู่ตรงกลางและมีชายฝั่งประกบทั้งสองด้าน และมีลำน้ำสายสั้น ๆ ไหลจากภูเขาและผ่านที่ราบแนวแคบ ๆ ก่อนลงสู่ทะเล การตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณในช่วงแรกเริ่มประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ ทางด้านตะวันตกติดอันทันด้วยลักษณะพื้นที่เป็นชายฝั่งแบบยุบตัว (submerged shoreline) แคบ เว้าแหว่ง บางแหล่งเป็นทะเลจรตภูเขาสูงชัน ทำให้มีพื้นที่จำกัดและยากต่อการเข้าถึง แต่ด้วยการเป็นแนวชายฝั่งที่ใกล้กับเส้นทางเดินทะเลจากอินเดีย จึงทำให้ชุมชนทางฝั่งตะวันตก (ซึ่งมีจำนวนน้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนชุมชนทางฝั่งตะวันออก) ถูกพัฒนาเป็นเมืองท่า เป็นจุดพักและขึ้นบกของพ่อค้าชาวต่างชาติ เช่น เมืองตะกั่วป่า ส่วนการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณด้านทิศตะวันออกติดอ่าวไทย พื้นที่มีลักษณะเป็นชายฝั่งแบบยกตัว (emerged shoreline) ที่เกิดขึ้นจากการที่เปลือกโลกยกตัวขึ้น หรือฝั่งทะเลลดระดับลง ทำให้บริเวณที่เคยจมอยู่ใตระดับน้ำทะเลโผล่พ้นผิวน้ำขึ้นมา มีการทับถมของโคลนตะกอนที่แม่น้ำและกระแสน้ำในทะเลพัดมาทำให้เกิดเป็นที่ราบกว้าง มีสันทรายปรากฏอยู่ทั้งบนหาดและในพื้นที่น้ำนอกฝั่ง มีความเหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานและการเพาะปลูก จึงเกิดชุมชนสำคัญขยายตัวอยู่ในบริเวณเชิงเขาและที่ราบริมฝั่งทะเล บางชุมชนพัฒนาเป็นเมืองสำคัญเนื่องด้วยมีเศรษฐกิจเฟื่องฟูจากการค้าขายและการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่มาจากติดต่อทางทะเล ศรีศักร วัลลิโภดม (2525) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อการตั้งชุมชนโบราณในภาคใต้ว่า เนื่องจาก สภาพภูมิศาสตร์ทางฝั่งตะวันออกหรือฝั่งอ่าวไทยมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มและมีบริเวณที่เป็นสันทรายมากกว่าฝั่งตะวันตก เอื้อต่อการตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนถาวรและมีวิวัฒนาการของความเป็นเมืองมากกว่าชุมชนชายฝั่งตะวันตก และจากการศึกษาของทิวา ศุภจรรยา (2525) พบว่าชุมชนส่วนใหญ่เหล่านี้ตั้งอยู่บนที่ราบริมฝั่งทะเล และชุมชนบางแห่งที่ตั้งบนสันทรายมีความเป็นเมืองสำคัญที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ

ในพื้นที่รอบอ่าวบ้านดอนซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกบนคาบสมุทรมลายู จากการค้นคว้าเอกสารทางโบราณคดีประวัติศาสตร์ พบร่องรอยการตั้งชุมชนโบราณบนภูมิประเทศ 4 ลักษณะ ได้แก่ (1) การเกิดแหล่งที่อยู่อาศัยบริเวณราบสูงเชิงเขา หรือบนเขาเตี้ย เช่น แหล่งโบราณคดีคลองท่าไม้แดง แหล่งโบราณคดีเขาศรีวิชัย (2) การตั้งชุมชนบนที่ดอนริมลำน้ำ เช่น ที่ดอนริมคลองตะเคียนและคลองไชยา และที่ราบลุ่มริมคลอง เช่น แหล่งโบราณคดีริมคลองท่าดิน-คลองตะเคียน (3) การตั้งชุมชนบนเนินสันทราย เช่น แหล่งโบราณคดีวัดเวียง-วัดแก้ว-วัดหลง อำเภอไชยา และ (4) การตั้งชุมชนริมฝั่งทะเล เช่น แหล่งโบราณคดีแหลมโพธิ์ พุมเรียง จากการศึกษาทำให้สรุปได้ว่า ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ของแหล่งที่ตั้งเป็นสิ่งสำคัญที่อำนวยความสะดวกให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณบริเวณรอบอ่าวบ้านดอน-แหล่งโบราณคดีไชยา โดยมีผลในสองลักษณะ คือ

1. ภูมิศาสตร์ที่เอื้อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร

นอกจากภูมิประเทศของการเป็นชายฝั่งยกตัว มีที่ราบเชิงเขา ที่ราบลุ่ม และสันทราย ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น พื้นที่บริเวณนี้ยังมีภูมิอากาศแบบมรสุมเขตร้อน ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ที่พัดพามาจากมหาสมุทรอินเดีย ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงเมษายน และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือที่พัดผ่านอ่าวไทย จึงมีช่วงฤดูฝนยาวนานระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมกราคม พื้นที่บริเวณรอบอ่าวบ้านดอนมีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยอยู่ในเกณฑ์สูงเมื่อเทียบกับส่วนอื่น ๆ ของภูมิภาค (ระหว่าง 1,233-2,060 มิลลิเมตรต่อปี ความชื้นสัมพัทธ์โดยเฉลี่ยตลอดปีร้อยละ 83.0 ตามข้อมูลสถิติปริมาณฝน ณ สถานีอุตุนิยมวิทยาจังหวัดสุราษฎร์ธานี พ.ศ. 2554-2563) ประกอบกับภูมิประเทศรอบอ่าวมีความลาดเอียงจากบริเวณเทือกเขาทิศตะวันตก น้ำตามฤดูกาลและมรสุมจึงพัดพาตะกอนที่ประกอบด้วยแร่ธาตุรวมถึงอินทรีย์สารลงสู่แม่น้ำลำคลอง

ผ่านที่ราบลุ่ม น้ำยังนำพาตะกอนไปออกยังบริเวณชายฝั่งและลงสู่ทะเล เกิดแหล่งทรัพยากรสัตว์น้ำอันอุดมสมบูรณ์ในอ่าวทั้งหมดเป็นไปตามวัฏจักรชีวธรณีเคมี (biogeochemical cycle) ที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นที่อยู่อาศัย การเพาะปลูกและการดำรงชีวิต

2. ภูมิศาสตร์ที่เอื้อต่อการเป็นเมืองท่าบนเส้นทางทางการค้าการคมนาคม

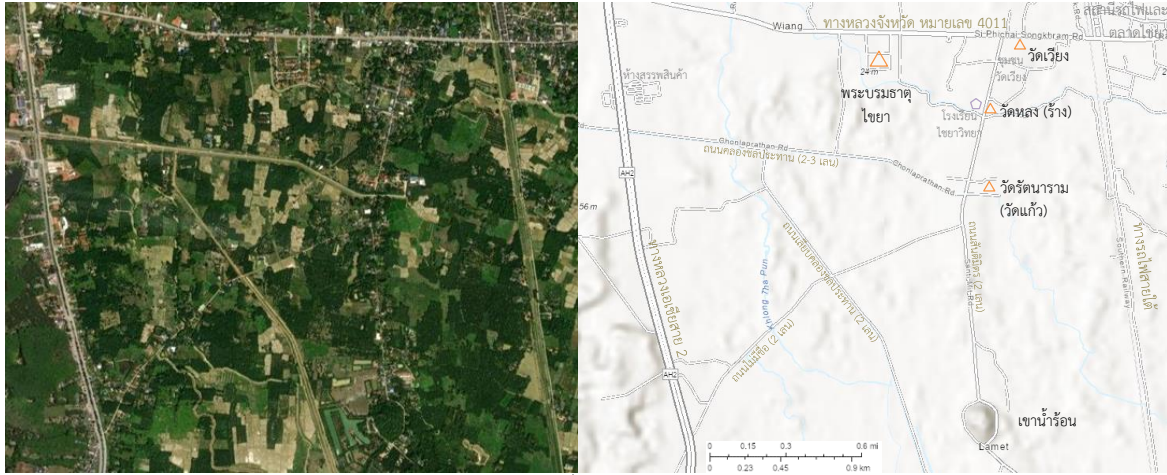
อ่าวบ้านดอน เป็นส่วนหนึ่งของอ่าวไทยตอนล่าง ธรณีสัณฐานทางทิศเหนือเป็นแบบสันดอนจะงอย จากนั้นมีลักษณะแนวชายฝั่งทะเลตลอดทั้งอ่าวเป็นทะเลตื้น มีป่าชายเลนขึ้นเป็นแนวตลอด ขอบอ่าวเว้าไปจนสุดทิศตะวันออกที่บริเวณปากน้ำท่าทอง มีแม่น้ำและลำคลองไหลออกสู่ทะเลในอ่าวหลายแนว เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศชายฝั่งทะเล มีลักษณะเป็นอ่าวขนาดใหญ่ เหมาะแก่การจอดเรือทั้งเรือเดินสมุทรและเรือเล็ก ความสำคัญของการเป็นท่าเลที่ เหมาะแก่การจอดเรือนี้ ทำให้เกิดพัฒนาการของการเป็นเมืองท่าขนถ่ายสินค้าแบบพ่อค้าคนกลาง มีน้ำจืด ทรัพยากรป่าไม้ (ซอมน้ำ) และอาหาร (ข้าว) นอกจากนี้ จากตำแหน่งที่ตั้งเมื่อเทียบกับภูมิศาสตร์ของคาบสมุทร ทำให้เมืองในบริเวณนี้มีการติดต่อกับแหล่งวัฒนธรรมอื่น ๆ ในภูมิภาคได้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากการพบหลักฐานสำคัญตามแหล่งชุมชนโบราณในอ่าวบ้านดอนที่สามารถเป็นเครื่องยืนยัน เช่น ลูกปัด เครื่องประดับทองคำ ตราประทับหัวแหวน จี๋เหรียญโลหะ ภาชนะดินเผาแบบอินเดีย และบางแห่งพบหลักฐานทางศาสนา เช่น ประติมากรรมรูปเคารพในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ฮินดูโบราณ และจารึกต่าง ๆ

เมืองโบราณไชยาตั้งอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเล และอยู่บนโครงข่ายเส้นทางทางการค้าข้ามคาบสมุทรในยุคโบราณที่เป็นการเชื่อมต่อทางบกระหว่างอันดามันทิศตะวันตกและอ่าวไทยทางทิศตะวันออก โดยใช้เส้นทางที่ติดต่อจากตะกั่วป่า คลองปากลาว คลองปะกาไสย และคลองท่อม ส่วนใหญ่จะใช้วิธีการล่องเรือผ่านแนวคลองที่เชื่อมคาบสมุทรด้านตะวันตกและตะวันออก ซึ่งไหลสู่อ่าวบ้านดอน เป็นที่สังเกตว่าแม้ในปัจจุบันเมืองโบราณไชยาจะอยู่ห่างจากชายฝั่งประมาณ 5-6 กิโลเมตร หากแต่ในอดีตไชยาเคยใกล้ทะเลกว่านี้ เนื่องจากพื้นที่ราบในบริเวณนี้เกิดจากการทับถมของตะกอนชายฝั่ง มีสันทรายเป็นแนวยาวสลับกับที่ราบลุ่มที่เกิดจากการทำงานของคลื่นและกระแสน้ำชายฝั่งทะเลที่ถอยร่นออกไปจากแผ่นดิน แนวชายฝั่งของอ่าวบ้านดอนนี้ถูกบรรยายไว้โดยทิวา ศุภจรรยา (2525, น.128) ว่ามีหลักฐานยืนยันถึงการเกิดการถอยร่นของแนวชายฝั่งทะเลจนทำให้ชุมชนซึ่งแต่เดิมเคยอยู่ใกล้ฝั่งทะเลหรือมีการติดต่อโดยตรงทางทะเล แต่ปัจจุบันอยู่ห่างไกลจากชายฝั่งทะเลนับ 10 กิโลเมตร ดังนั้นการที่เมืองโบราณไชยามีทำเลที่ตั้งอยู่ใกล้ทะเลและอยู่บนโครงข่ายเส้นทางเชื่อมต่อภายในคาบสมุทรมาลายูฝั่งตะวันออกตะวันตก รวมทั้งการพบหลักฐานประเภทโบราณวัตถุ ดังตัวอย่างของการขุดพบกลองมโหระทึกศตวรรษที่ 5-10 ที่แสดงถึงการเข้ามาของพ่อค้านักเดินเรือจากจีนตอนใต้และเวียดนามตอนเหนือ ร่วมสมัยกับการเข้ามาของพวกอินเดีย การพบประติมากรรมเนื้อหินพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุดในภาคใต้ คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรศิลา ศิลปะอินเดียคุปตะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 และพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริดอีก 2 องค์ อิทธิพลศิลปะหลังคุปตะและปาละ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 เป็นต้น จึงเป็นเครื่องแสดงว่าไชยาเป็นเมืองชุมทางศิลปวัฒนธรรม ศาสนา และการค้าที่ติดต่อกับต่างชาติ ตลอดจนมีความสัมพันธ์กับชุมชนใกล้เคียง เช่น ชุมชนโบราณท่าชนะ ชุมชนโบราณพุนพิณ ชุมชนโบราณเวียงสระ และมีการติดต่อกับเมืองท่าทางฝั่งตะวันตกของคาบสมุทร

องค์ประกอบทางภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ของศูนย์กลางเมืองเมืองไชยา

เมืองโบราณไชยาในปัจจุบัน ถึงแม้จะมีจินตภาพความเป็นเมืองเก่าไม่ชัดเจน หากแต่ยังมีองค์ประกอบทางกายภาพของการตั้งถิ่นฐานและความรุ่งเรืองที่สืบทอดมาจากอดีตที่ยังคงอยู่ องค์ประกอบทางกายภาพเหล่านี้มีความสำคัญในการทำ ความเข้าใจเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่ง และยังเป็นสิ่งที่ให้ข้อมูลลึกไปถึงเรื่องสภาพความเป็นอยู่ วิถีชีวิต กิจกรรม ความเชื่อในอดีต ดังนั้นการศึกษาองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ที่ยังเหลืออยู่บนพื้นที่จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำ ความเข้าใจเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรมจากอดีตสู่ปัจจุบัน องค์ประกอบที่นำมาพิจารณาประกอบด้วย (1) แหล่งธรรมชาติ ซึ่งเป็นทั้งภูมิ

ประเทศอันเกิดมาแต่เดิมและธรรมชาติที่เกิดจากการตัดแปลงของมนุษย์เพื่อเป็นโครงสร้างพื้นฐานในการดำรงชีวิต (2) แหล่งโบราณคดี ชุมชน เมืองและวัดโบราณซึ่งเป็นผลงานที่มนุษย์สร้างขึ้น อันเป็นเครื่องยืนยันด้านวัฒนธรรมวิถีชีวิตและการตั้งถิ่นฐาน และ (3) เส้นทางสัญจรทางน้ำและทางบก ที่แสดงความเชื่อมโยงความสัมพันธ์กันของแหล่งต่าง ๆ

ภาพ 1 ภาพถ่ายทางอากาศและแผนที่แสดงสภาพปัจจุบันของเมืองโบราณไชยา

ที่มา: (ซ้าย) กรมแผนที่ทหาร. (2565). ภาพถ่ายทางอากาศอำเภอไชยา. <https://geoportal.rtsd.mi.th/> (ขวา) ดัดแปลงจาก Esri. (2565).

1. แหล่งธรรมชาติ

จากการสำรวจและวิเคราะห์พื้นที่พบว่าปัจจัยทางธรรมชาติเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการเลือกทำเลตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในยุคเริ่มประวัติศาสตร์ ศูนย์กลางเมืองไชยาดังอยู่บนที่ราบระหว่างเทือกเขาภูเก็ดซึ่งลาดเอียงลงสู่ทะเลอ่าวไทยบริเวณแหลมชุยและแหลมโพธิ์ ที่ตั้งนี้เป็นชัยภูมิที่เหมาะสมเพราะประกอบด้วยปัจจัยทางภูมิศาสตร์ อันได้แก่

1.1. สันทราย

ภูมิฐานโดยรวมของพื้นที่ตั้งของเมืองไชยาเป็นที่ราบลุ่มสลับดอน ค่อย ๆ ลาดเอียงลงสู่ทะเล ห่างจากชายฝั่งทะเลปัจจุบันประมาณ 5 กิโลเมตร พื้นที่ที่มีความเป็นศูนย์กลางเมือง (บริเวณวัดเวียง วัดแก้ว วัดหลง) ตั้งอยู่บนเนินสันทรายที่มีที่ราบลุ่มล้อมรอบ โดยมีระดับสูงกว่าที่ลุ่มรอบ ๆ ประมาณ 5-8 เมตร สันทรายเป็นลักษณะธรณีสันฐานสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐานในคาบสมุทรทางใต้ของไทย เกิดเป็นลักษณะเฉพาะดังตัวอย่างที่พบในสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช สงขลา และปัตตานี เนินสันทรายไชยา (หรือในเอกสารบางฉบับเรียกว่าสันทรายเวียงแก้ว) เกิดในช่วงสมัยโฮโลซีน (Holocene) ราว 11,000 ปีมาแล้ว ซึ่งเป็นผลจากการกระทำของทะเลและลมพัดพาทรายมาทับถมเป็นดอนหรือริ้วสันทราย (กรมศิลปากร, 2526, น.2) สันทรายไชยาเป็นสันทรายที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในแหล่งไชยาจากการสำรวจขุดเจาะของกรมพัฒนาที่ดิน (เขมชาติ เทพไชย, 2531, น.7) มีขนาดความยาวประมาณ 3 กิโลเมตร กว้าง 300-400 เมตร วางตัวแนวทิศเหนือ-ใต้ บนสันทรายนี้เป็นที่ตั้งของชุมชนและวัดสำคัญ เริ่มตั้งแต่ส่วนเหนือสุดที่เป็นที่ตั้งของเมืองเวียงและวัดเวียง จากนั้นเป็นที่ตั้งของวัดหลง วัดแก้ว ไต่กันลงมาทางใต้ พบทางสัญจรเชื่อมโยงวัดและชุมชนเป็นแนวยาวตลอดอยู่บนสันเนิน เนินส่วนที่เป็นที่ตั้งของเมืองเวียง วัดหลง วัดแก้ว สูงกว่าพื้นที่ลุ่มต่ำโดยรอบประมาณ 1-2 เมตร มีคลองไชยาไหลผ่านสันทราย สันทรายด้านใต้มีเขาน้ำร้อนเป็นภูเขา ลูกโดดสูง 30 เมตรอยู่ทางใต้สุด

การตั้งชุมชนบนสันทรายทำให้ไชยาได้รับประโยชน์ ประการแรกคือความสูงของพื้นที่ตั้งชุมชนบนสันทรายที่มีการทับถมของทรายและเปลือกหอยง่ายต่อการระบายน้ำแต่ก็ทำให้สูงกว่าบริเวณโดยรอบ เหมาะแก่การตั้งอาคารบ้าน วัด และอาคารสำคัญต่าง ๆ เพราะการตั้งบ้านเรือนในที่ต่ำเกินไปอาจมีความเสี่ยงต่อภาวะน้ำท่วมในฤดูฝนสำหรับภูมิอากาศของคาบสมุทรใกล้ชายฝั่งทะเล นอกจากนั้นบนพื้นที่สันทรายแม้จะสูงกว่าระดับน้ำท่วมแต่เนื่องจากเป็นดินร่วนปนทราย จึงทำให้

สามารถปลูกพืชสวนได้ดี อีกประการหนึ่ง สภาพทางภูมิศาสตร์และตำแหน่งที่ตั้งของสันทรายแห่งนี้อยู่ในทำเลที่เป็นศูนย์กลาง สามารถเชื่อมโยงกลุ่มชุมชนอื่นใกล้เคียงเข้าไว้ด้วยกัน กล่าวคือสามารถติดต่อกับกลุ่มชุมชนตามแนวลำคลองไชยา ทั้งทางด้าน ตะวันตกใกล้พื้นที่ป่าเขาและทางด้านตะวันออกบริเวณพื้นที่ชายฝั่งทะเลได้ง่าย

1.2. แหล่งน้ำ

พื้นที่ไชยามีแนวลำคลองสำคัญ 2 สายไหลคู่ขนานกัน คือคลองท่าดินอยู่ทางเหนือของแนวสันทรายกับคลองไชยา ไหลตัดแนวสันทรายตอนเหนือ ทั้งคลองท่าดินและคลองไชยามีต้นน้ำมาจากแนวเขาแดน (เทือกเขาภูเก็ต) ที่กั้นระหว่างภาคใต้ ฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก คลองทั้งสองไหลผ่านพื้นที่ราบบริเวณป่าเขาอันเป็นที่ซึ่งพบหลักฐานว่าเป็นแหล่งโบราณคดี สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (แหล่งปากหมาก) ผ่านพื้นที่ราบลุ่มทางด้านตะวันตก (เฉพาะคลองไชยาไหลตัดผ่านสันทราย) แล้ว ผ่านที่ราบลุ่มด้านตะวันออก ออกสู่ทะเลอ่าวบ้านดอนที่ตำบลพุมเรียง

คลองไชยามีความยาวทั้งหมด 80 กิโลเมตร ต้นน้ำเกิดจากการรวมกันระหว่างคลองท่าใหญ่และคลองท่าไม้แดง ไหล มาบรรจบกันบริเวณปากแพรกเขตตำบลปากหมาก คลองไชยาเมื่อไหลผ่านมาสู่พื้นที่ตอนกลางได้แตกออกหลายสายไหลลงสู่ ทะเล แขนงของคลองไชยาที่ผ่านพื้นที่ศึกษาได้ไหลผ่านบริเวณที่ลุ่มทางใต้ของวัดพระบรมธาตุไชยา ผ่านสันทรายบริเวณทิศใต้ ของวัดหลง และผ่านออกไปยังที่ราบทิศตะวันออกของสันทราย นำน้ำจืดที่น้ำเค็มจากทะเลรุกเข้ามาไม่ถึงมาใช้อุปโภคบริโภค ในชุมชนและใช้ในการเพาะปลูกพืชและข้าว นอกจากนี้คลองไชยายังเป็นเส้นทางสำคัญในการคมนาคมขนส่งลำเลียงติดต่อกับ เส้นทางทะเลในยุคที่มีการค้าขาย จากบันทึกไว้ในการสำรวจของกรมศิลปากร คลองไชยาเป็นทางสัญจรที่มีเรือขนาดใหญ่ สามารถแล่นเข้าถึงวัดพระธาตุฯ วัดหลง และวัดแก้วไต่โดยสะดวก (เชมชาติ เทพไชย, 2531, น.13) ด้วยเหตุที่น้ำเป็นปัจจัยใน การอุปโภคบริโภคและเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ คลองไชยาจึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่เอื้อให้พื้นที่นี้เป็นศูนย์กลางชุมชน สภาพปัจจุบันคลองไชยายังเหลือแนวที่สามารถสังเกตและยังใช้ในการรับลำเลียงน้ำได้ แต่บางช่วงมีสภาพตื้นเขิน มีทราย แม่น้ำทับถม น้ำแห้งขอดในฤดูแล้ง บางช่วงมีขนาดแคบเป็นร่องน้ำ และบางช่วงถูกตัดขาดโดยถนนหรือการถม

1.3. ที่ลุ่ม

พื้นที่ลุ่มรอบสันทรายนี้เหมาะเป็นแหล่งเกษตรกรรมผลิตอาหารให้แก่ชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนบนแนวสันทราย เพราะ เป็นที่ราบตะกอนน้ำพา (alluvial plain) มีการไหลบ่าของน้ำบนผิวดินช้า การซึมผ่านได้ของน้ำช้า ชนิดดินเป็นดินเหนียวปน ทรายกลุ่มไฮโดรมอร์ฟิกอัลลูเวียน (Hydromorphic Alluvial soil) ที่มีแร่ธาตุอาหารเหมาะแก่การทำนา ประกอบกับมีฝนตก ชุกจึงได้น้ำจากคลองไชยาเก็บกักน้ำเพื่อใช้ในการเพาะปลูก ข้อมูลจากการลงสำรวจพื้นที่ศึกษา ปัจจุบันยังคงพบพื้นที่กสิกรรม และเกษตรกรรมเป็นบริเวณกว้าง รายล้อมที่ตั้งของกลุ่มหมู่บ้านและวัด การเกษตรที่พบมีทั้งนาข้าวซึ่งมีมาแต่เดิม ไม้ผล ได้แก่ เงาะ ทุเรียน ลองกอง มังคุด มะพร้าว และปาล์มน้ำมันซึ่งนำเข้ามานิยมปลูกในพื้นที่เมื่อสิบกว่าปีก่อนหน้านี้ จากการสืบค้น พบว่าในอดีตบริเวณนี้อาศัยการทำนาปลูกข้าวเป็นหลักในการดำรงชีวิต โดยในสมัยศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ 13-18) ที่ภาคใต้มี การปลูกข้าวเหนียวเมล็ดป้อมและข้าวเจ้า (ชิน อยู่ดี, 2531) และจากข้อมูลของสำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดสุราษฎร์ ธานี (2554) กล่าวถึง “ข้าวหอมไชยา” หรือ “ข้าวหอมหวั่ง” ว่าเป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่มีแหล่งปลูกในท้องทุ่งไชยามาตั้งแต่ เดิม โดยพบหลักฐานการปลูกมาตั้งแต่ พ.ศ. 2468 มีคำกล่าวว่า “ข้าวไชยาเวลาข้าวออกรวงจะหอมไปทั้งทุ่ง เวลาหุงจะหอมไปทั่ว บ้าน” ข้าวหอมไชยาเป็นข้าวในฤดูนาปี ลงปลูกในเดือนกรกฎาคม เก็บเกี่ยวในเดือนมกราคม และทนต่อสภาพน้ำท่วม แต่ ปัจจุบันเนื่องจากพื้นที่ปลูกข้าวลดลง ความนิยมปลูกพันธุ์ข้าวหอมไชยาแค้น้อยลงเพราะลงทุนสูง ใช้เวลาปลูกนาน ประกอบ กับมีข้าวเบาพันธุ์ผสมใหม่ ๆ มาแทนที่ ทำให้เมล็ดพันธุ์ข้าวไชยาดั้งเดิมเริ่มขาดแคลนและมีแนวโน้มที่จะสูญพันธุ์ไปในไม่ช้า

2. แหล่งโบราณคดี

เนื่องจากขอบเขตของพื้นที่ศูนย์กลางเมืองไชยาในเชิงกายภาพที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบันไม่ชัดเจน ประกอบกับ หลักฐานทางเอกสารหรือจารึกโบราณก็มีได้กล่าวถึงกายภาพของเมือง ดังนั้นเพื่อทำความเข้าใจกายภาพของเมืองโบราณไชยา ผู้ศึกษาจึงทำการวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศของตำแหน่งแหล่งโบราณคดีไชยาควบคู่ไปกับข้อมูลด้านโบราณคดี

ประวัติศาสตร์ ทำให้อนุมานได้ว่าศูนย์กลางชุมชนเมืองไชยาครอบคลุมพื้นที่สองส่วน คือ (1) พื้นที่บนสันทรายเวียงแก้วซึ่งพบร่องรอยการอยู่อาศัยและศาสนสถานที่ยังเหลือซากเห็นอยู่ได้ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีเมืองเวียงและวัดเวียง วัดหลง วัดแก้ว วัดนบ และเขาน้ำร้อน โดยศาสนสถานเหล่านี้จะวางอยู่บนจุดที่เป็นยอดสันเนินและมีชุมชนตั้งรายรอบ (2) พื้นที่ดอนทรายและที่ลุ่มทางทิศตะวันตกของสันทรายเวียงแก้ว ซึ่งประกอบด้วยวัดพระบรมธาตุไชยาบนที่ดอนและนาในที่ลุ่ม ในพื้นที่ศึกษาพบหลักฐานบ่งชี้การเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งศาสนสถาน บริเวณบนเนินสันทรายมีหลักฐานการอยู่อาศัยที่มีพัฒนาการทางสังคมต่อเนื่องยาวนานโดยพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาและเครื่องถ้วยกระจายอยู่ทั่วไป พบคูเมืองและศาสนสถานที่ยังคงเห็นอยู่สมัยพุทธศตวรรษที่ 14-16 บริเวณที่ดอนกลางทุ่งเป็นที่ตั้งของวัดพระบรมธาตุไชยา ซึ่งพบสถาปัตยกรรมและวัตถุพยานของอดีตและมีการใช้งานพื้นที่สืบต่อมาจนปัจจุบัน แสดงถึงการเป็นแหล่งศาสนาสำคัญในคาบสมุทรมหาไทรบุรีสมัยศรีวิชัย แต่ละแหล่งโบราณคดีที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ล้วนถูกขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 53 ตอนที่ 34 วันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2479 โดยมีรายละเอียด ดังนี้

2.1. แหล่งโบราณคดีเมืองเวียงและวัดเวียง (9°23'05"N, 99°11'40"E)

กรมศิลปากรสันนิษฐานว่าบริเวณนี้เป็นศูนย์กลางของชุมชนหรือที่อยู่อาศัยของชุมชนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 -18 จากวัตถุพยานที่ค้นพบ คือ ศิลารูปพระพุทธรูปศิลาทรายแดงสกุลช่างศรีวิชัย เครื่องปั้นดินเผาแบบพื้นเมืองมีลายกดประทับและลายเขียนสีเนื้อดินสีขาว เครื่องเคลือบจีนสมัยราชวงศ์ซ่งและหยวน เครื่องถ้วยลพบุรี ลูกปัดแก้วและลูกปัดแก้วประกอบหิน ลูกกระสุนดินเผา เป็นต้น มีความเป็นไปได้ที่เมืองเวียงนี้เคยเป็นที่ตั้งของวังที่ประทับของกษัตริย์ศรีวิชัย โดยมีวัดเวียงเป็นวัดประจำเมือง จากการวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศในอดีตและการสำรวจพบร่องรอยผังของเมืองเวียงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ 260 x 240 เมตร ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของสันทราย มีคูกว้างขนาด 30-40 เมตรล้อมรอบ คูเมืองเวียงด้านทิศเหนือยาวประมาณ 260 เมตร ใช้ลำน้ำเก่าเป็นคู มีระดับต่ำกว่าเมืองประมาณ 1.50-2 เมตร ทางทิศตะวันตกขุดคูยาวประมาณ 240 เมตรเชื่อมทางน้ำระหว่างคลองท่าโพธิ์และคลองไชยาเข้าด้วยกัน และน้ำในที่ขุดขึ้นมาจากแม่น้ำคันเพื่อป้องกันน้ำหลากจากทุ่งเข้าในเมือง คูเมืองทิศใต้มีระดับต่ำกว่าพื้นที่ภายในเมือง 2-3 เมตร (ปัจจุบันได้รับการขุดแต่งให้คงสภาพ) พื้นที่ภายในเมืองเวียงปัจจุบัน 3 ใน 4 เป็นที่อยู่อาศัยและสวนผลไม้ อีก 1 ส่วนทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้เป็นที่ตั้งของวัดเวียง ปัญหาทางกายภาพ คือการตัดผ่านกลางเมืองโบราณโดยถนนทางหลวงหมายเลข 4011 (ไชยา-พุมเรียง) นอกจากนี้พบการขุดบ่อเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภคภายในชุมชนกระจายอยู่ทั่วไป

วัดเวียงปัจจุบันมีภิกษุจำพรรษา ตั้งอยู่ในเมืองทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีขนาดพื้นที่ 1 ใน 4 ของเมือง แต่มีการก่อสร้างวิหารครอบทับตัวโบราณสถานไปแล้วทำให้ไม่เห็นร่องรอยเดิม พบซากโบราณสถานศาลพระหมอ (ศาลพระหมอ) อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของวัด เป็นฐานอาคารก่ออิฐขนาดย่อมข้างต้นสำโรงใหญ่ นอกจากนี้ยังมีการขุดสระน้ำภายในวัด

2.2. แหล่งโบราณคดีวัดหลง (9°22'50.00"N, 99°11'15.86"E)

วัดหลงเป็นวัดร้าง ตั้งอยู่ระหว่างวัดเวียงและวัดแก้วในระยะประมาณ 500 เมตร ห่างจากคูเมืองเวียงทางทิศใต้ประมาณ 250 เมตร มีคลองไชยาไหลผ่านทางทิศใต้ วัดหลงถูกสร้างขึ้นช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 และมีการใช้งานอีกครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-22 เป็นหนึ่งในศาสนสถานเนื่องในพุทธศาสนานิกายมหายาน เจดีย์วัดหลงเป็นสถาปัตยกรรมสมัยศรีวิชัยที่มีขนาดฐานใหญ่ที่สุดที่พบในเมืองโบราณไชยา และจากโบราณวัตถุที่พบในบริเวณ ได้แก่ พระพิมพ์ดินดิบศิลปะทวารวดีและขอม เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งและหยวน เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและชิง เครื่องถ้วยสุโขทัย เศษภาชนะดินเผาเนื้อดินแบบพื้นบ้าน เป็นต้น เหล่านี้เป็นพยานยืนยันในการเป็นอยู่อาศัยของชุมชนในบริเวณ นอกจากนี้ยังพบบ่อน้ำทางทิศตะวันออกห่างจากตัวโบราณสถานประมาณ 40 เมตร

2.3. แหล่งโบราณคดีวัดแก้ว (9°22'40"N, 99°11'33"E)

วัดแก้วปัจจุบันคือ วัดรัตนารามที่มีภิกษุจำพรรษา ตั้งห่างจากวัดเวียงทางทิศเหนือประมาณ 700 เมตรและห่างจากวัดหลงทางทิศเหนือ ประมาณ 400 เมตร ไม่พบประวัติว่าสร้างขึ้นในสมัยใดแต่พบหลักฐานทางโบราณคดีของยุคศรีวิชัย

อยุธยา และรัตนโกสินทร์ นักโบราณคดีกรมศิลปากรจึงสันนิษฐานว่า โบราณสถานวัดแก้วสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพุทธนิกายมหายาน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 และมีการใช้พื้นที่อีกครั้งในสมัยอยุธยาพุทธศตวรรษ 20-24 เจดีย์วัดแก้วเป็นเจดีย์ทรงปราสาทที่มีรูปทรงทางศิลปะสถาปัตยกรรมร่วมสมัยเดียวกันกับเจดีย์วัดหลงและพระเจดีย์วัดพระบรมธาตุไชยา ซึ่งถือกันว่าเป็นศิลปะสมัยศรีวิชัยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14-15

2.4. แหล่งโบราณคดีวัดนบ (9°22'12"N, 99°11'21"E)

วัดนบเป็นวัดร้าง ตั้งห่างจากวัดแก้วลงมาทางใต้ประมาณ 900 เมตร ที่นี้เคยพบเสมาโบราณพระพุทธรูปหินทรายแดง และโบราณวัตถุสกุลช่างอยุธยา สันนิษฐานว่าอาจมีการใช้พื้นที่มาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 จากนั้นมีการสร้างศาสนสถานเนื่องในศาสนาพุทธร่วมสมัยอยุธยาช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-22 การสำรวจโดยสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ ในปี พ.ศ. 2469 โดย Claeys (1931) มีบันทึกถึงวัดนบว่าพบเนินอาคาร ผังรูปสี่เหลี่ยมขนาด 6-8 เมตรและใบเสมากระจายอยู่ทั่วไป ปัจจุบันไม่ปรากฏ หากแต่พื้นที่วัดถูกปรับเป็นศาลากลางหมู่บ้านและสนามอเนกประสงค์ จากการวิเคราะห์เส้นชั้นความสูงพบว่าวัดนบตั้งอยู่บนยอดสันเนินทางตอนล่าง นอกจากนี้ยังพบหลักฐานเรื่องการทำร่องน้ำขนาบแนวสันทรายทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก และทำคันดินกั้นน้ำเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้หรือเป็นฝายชะลอน้ำทางทิศเหนือและใต้ ปัจจุบันยังพบสระน้ำทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของศาลา ชาวบ้านเรียกว่า “สระพัง”

2.5. แหล่งโบราณคดีเขาน้ำร้อน (9°20'21"N, 99°11'23"E)

เขาน้ำร้อนตั้งอยู่ในแนวแกนสันทราย บนเขาลูกโดดสูงกว่าระดับทะเลปานกลางประมาณ 50 เมตร พื้นที่โดยรอบเป็นที่ราบต่ำ มีคลองทำปูนทางทิศตะวันตกและคลองไชยาทางทิศตะวันออกไหลขนานห่างไปประมาณ 500 เมตร มีบันทึกว่าบนยอดเขานี้เคยพบซากฐานโบราณสถาน กำหนดอายุอยู่ในช่วงเดียวกับวัดเวียง วัดแก้ว วัดหลง (Claeys, 1931, น.378-393) และพบเศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ต่อมาพบแนวอิฐบริเวณปากถ้ำดินเขาน้ำร้อนทางทิศตะวันตก สันนิษฐานว่ามีการใช้พื้นที่บริเวณนี้เป็นศาสนสถานในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรมศิลปากร, 2539) ปัจจุบันสภาพบนยอดภูบริเวณที่ได้รับการขึ้นทะเบียนฯ ยังถูกเก็บรักษาไว้เป็นพื้นที่ปารกธรรมชาติ ในขณะที่พื้นที่ข้างเคียงคือดินเขาทิศเหนือ ถูกปรับแต่งให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเขาน้ำพุร้อนโดยที่ทำการปกครองอำเภอไชยา และทางทิศตะวันตกเป็นที่พักบริการน้ำพุร้อนของเอกชน การพบน้ำพุบริเวณนี้จึงเป็นข้อสันนิษฐานได้ถึงความสำคัญของเขาน้ำร้อนในการเป็นแหล่งศักดิ์สิทธิ์ในอดีต

2.6. แหล่งโบราณคดีวัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร (9°23'3.47" N, 99°11'2.90" E)

วัดพระบรมธาตุไชยาตั้งอยู่บนที่ดอนกลางที่ราบลุ่มทางทิศตะวันตกของแนวสันทรายไชยา จุดที่ตั้งมีระดับสูงกว่าที่ราบลุ่มข้างเคียงประมาณ 3-4 เมตร พื้นที่ลุ่มโดยรอบยังเป็นพื้นที่เกษตรกรรมโดยส่วนใหญ่เป็นนาข้าว มีแขนงของคลองไชยา อ้อมจากทิศตะวันตกสู่ทิศใต้ของวัด จากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2486 พบการขุดคูน้ำวัดทิศตะวันออกเชื่อมกับคลองไชยา ส่วนทางด้านทิศเหนือเป็นร่องลำนน้ำเดิม (คลองไชยาเก่า) พระบรมธาตุไชยาไม่มีประวัติชัดเจนว่าสร้างขึ้นในสมัยใด สันนิษฐานว่ามีการใช้พื้นที่ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14-15 ต่อมาได้กลายเป็นวัดที่มีความสำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-22 ร่วมสมัยอยุธยา และมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2439-2453 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งรัตนโกสินทร์ วัดพระบรมธาตุไชยามีสถาปัตยกรรมที่สำคัญในส่วนพุทธาวาส คือ พระบรมธาตุเจดีย์ทรงปราสาทยอด ซึ่งเป็นเจดีย์รุ่นเดียวกับวัดแก้วและวัดหลง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 เจดีย์ทิศ ซึ่งตั้งอยู่รอบพระบรมธาตุไชยา โดยเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยมสร้างในสมัยอยุธยา ส่วนเจดีย์กลมทรงลังกาสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ และพระวิหารหลวงสมัยอยุธยาตอนต้น ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปศิลปะอยุธยาสกุลช่างไชยา ปัจจุบันวัดนี้มีฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก และเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญที่ทำให้คนทั่วไประู้จักไชยาและศิลปะศรีวิชัย ภายในบริเวณวัดจึงมีการจัดการพื้นที่รองรับผู้มาเยี่ยมชมและสักการะพระบรมธาตุ

3. เส้นทาง

สันนิษฐานว่าในสมัยอดีตมีเส้นทางเชื่อมต่อกันในระดับกว้างระหว่างชุมชนกับชุมชนอยู่สองแบบ คือ ทางบกมีถนนดินเรียกว่า “ทางด่าน” ระหว่างวัดพระบรมธาตุไชยาไปยังหมู่บ้านพุมเรียง โดยเส้นทางจะผ่านวัดพระบรมธาตุไชยา – นาจาริก

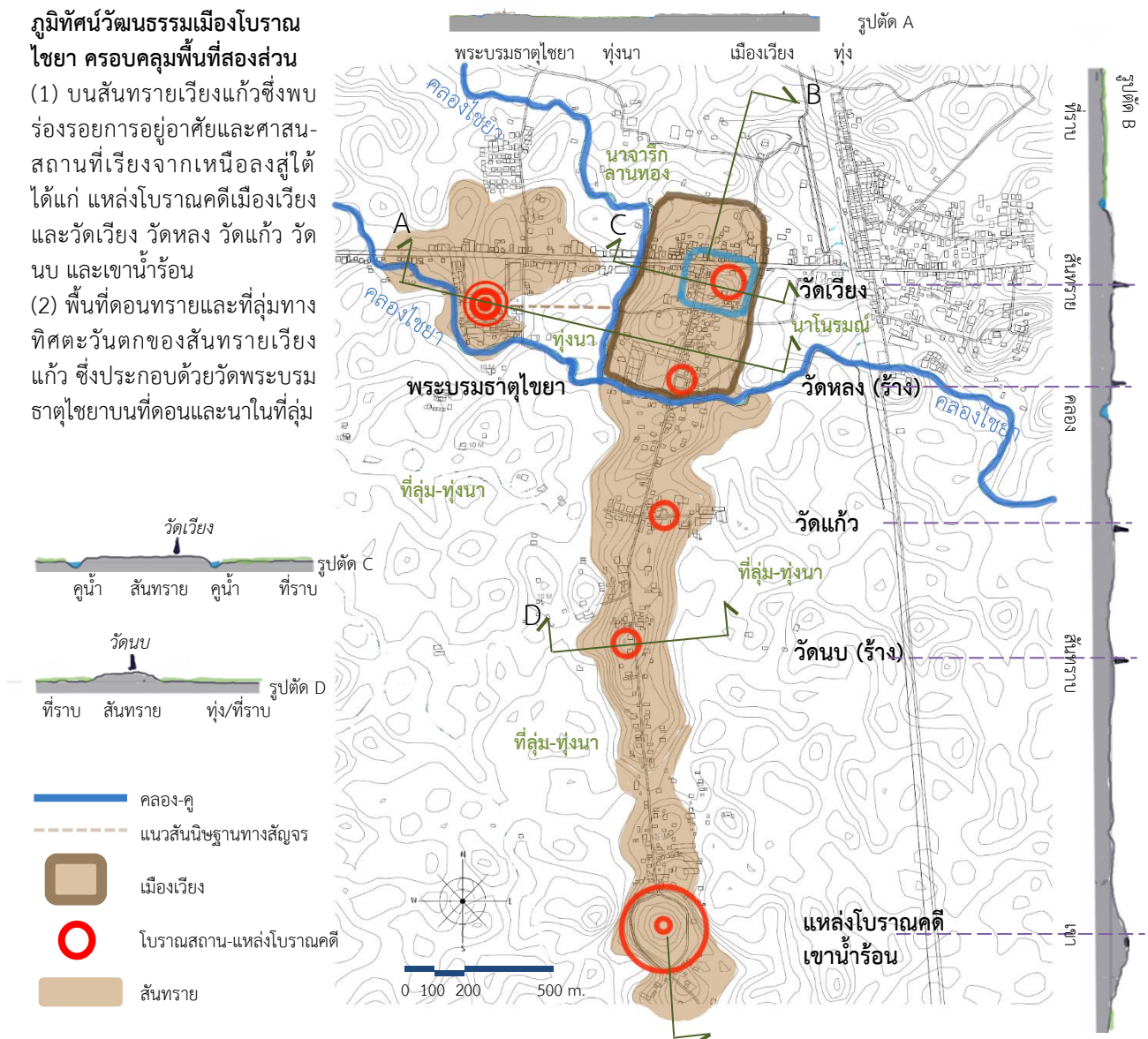
ลานทอง – ถนนทิศใต้ของเมืองเวียง – นาโนรมณ์ (พบจารึกโบราณ) – วัดศาลาทั้ง – ออกสู่พุมเรียง ซึ่งยังสามารถสังเกตพบเส้นทางได้จากภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ. 2486 เส้นทางนี้ผ่านบริเวณศึกษาในส่วนที่เป็นทุ่งนาซึ่งเคยพบจารึกโบราณในช่วงสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 ได้แก่ นาคาริกลานทองซึ่งอยู่ระหว่างวัดพระบรมธาตุไชยากับเมืองเวียง และนาโนรมณ์ทางทิศตะวันออกของวัดเวียง ส่วนเส้นทางน้ำใช้คลองไชยาในการสัญจร ค้าขายผลไม้ น้ำตาล มีการล่องไม้ซุงจากพื้นที่ตอนในบริเวณต้นน้ำของคลองไชยาออกมาขาย มีการล่องเรือพระจากบริเวณวัดหลงไปออกทะเลบริเวณบ้านหัววัวและล่องต่อไปยังพุมเรียง (เขมชาติ เทพไชย, 2531) ปัจจุบันไม่พบการขนถ่ายสินค้าทางน้ำในพื้นที่ศึกษาแล้ว

เส้นทางเชื่อมต่อภายในพื้นที่ศูนย์กลางเมืองไชยาพบเส้นทางบก ได้แก่ ทางหลักแนวเหนือ-ใต้บนสันทรายซึ่งใช้เชื่อมต่อระหว่างชุมชนและวัดสำคัญที่ตั้งเรียงกัน และทางหลักแนวตะวันออก-ตะวันตกซึ่งเชื่อมระหว่างชุมชนบนสันทรายกับวัดพระบรมธาตุไชยา เป็นคันดินยกผ่านที่ลุ่มและนาข้าว และเส้นทางน้ำ ได้แก่ คลองไชยาและคลองแขนงย่อย ปัจจุบันมีสภาพดินเลนค้ำแคบลง และเนื่องจากมีถนนที่สะดวกต่อการคมนาคมมาทดแทนแล้วคลองจึงไม่ถูกใช้เป็นทางสัญจรอีกต่อไป

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมืองโบราณ

ไชยา ครอบคลุมพื้นที่สองส่วน

- (1) บนสันทรายเวียงแก้วซึ่งพบร่องรอยการอยู่อาศัยและศาสนสถานที่เรียงจากเหนือลงสู่ใต้ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีเมืองเวียงและวัดเวียง วัดหลง วัดแก้ว วัดนบ และเขาน้ำร้อน
- (2) พื้นที่ตอนทรายและที่ลุ่มทางทิศตะวันตกของสันทรายเวียงแก้ว ซึ่งประกอบด้วยวัดพระบรมธาตุไชยาบนที่ดอนและนาในที่ลุ่ม

ภาพ 2 องค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเมืองโบราณไชยา

ที่มา: ผู้วิจัย. ดัดแปลงจากมิตรเอิร์ธ. (2564). แผนที่สุราษฎร์ธานี เส้นชั้นความสูง <http://www.mitrearth.org/m68-surat-thani/>

บทสรุป

พื้นที่ศูนย์กลางโบราณไชยาเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ของการมีอยู่ของเมืองและชุมชนโบราณในคาบสมุทรทางใต้ของไทย และแสดงความสัมพันธ์ของมนุษย์ในอดีตที่ใช้ประโยชน์จากสภาพที่ตั้งและทรัพยากรทางธรรมชาติอันเอื้อต่อการดำรงชีวิต เกิดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่มีความสัมพันธ์กับภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่เนินสันทรายกลางที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลอ่าวไทย การตั้งถิ่นฐานนี้ได้เอื้อให้ชุมชนพัฒนาเป็นแหล่งอารยธรรมสำคัญแห่งหนึ่งของสมัยศรีวิชัยในพุทธศตวรรษที่ 13-18 สืบเนื่องต่อมาจนถึงสมัยอยุธยา จากทำเลที่ตั้งที่อยู่บนเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทร มีความสามารถในการขนส่งผลผลิตจากบกกฐะเล และรับวัฒนธรรมที่มาจากต่างดินแดน ความรุ่งเรืองของศูนย์กลางศรีวิชัยนั้นนอกจากจะสืบค้นด้วยการค้นพบวัตถุโบราณและการบันทึกทางประวัติศาสตร์แล้ว การศึกษาภาพทัศนของการตั้งถิ่นฐานเหล่านี้ตามแนวทางโบราณคดีภูมิทัศน์ โดยวิเคราะห์จากร่องรอยทางกายภาพยังอยู่บนพื้นที่ ทำให้พบว่าพื้นที่ศูนย์กลางเมืองไชยาเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและศาสนสถานสำคัญในอดีตและคงปรากฏร่องรอยมาถึงปัจจุบัน

จากการศึกษาองค์ประกอบการตั้งถิ่นฐานของไชยาพบว่า ไชยาเป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ประกอบด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติและทรัพยากรทางวัฒนธรรม โดยมีธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดการตั้งถิ่นฐานและการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม กอปรเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นถึงต้นกำเนิดของสังคมไชยาผ่านลักษณะทางกายภาพและการใช้งานของพื้นที่ ร่องรอยทางภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์นั้นยังปรากฏอยู่บนสองแหล่ง คือ (1) แหล่งธรรมชาติ ได้แก่ สันทราย ที่ลุ่ม และคลอง (2) แหล่งวัฒนธรรม ได้แก่ แหล่งโบราณคดีที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชน และ โบราณสถานที่ยังคงเป็นสถานที่เคารพทางพุทธศาสนาที่สำคัญคือ พระบรมธาตุไชยา รวมถึงซากโบราณสถานต่าง ๆ ดังนั้นจึงอนุมานได้ว่าองค์ประกอบที่สร้างให้เกิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่แสดงถึงความเป็นไชยาโบราณยังคงอยู่ในพื้นที่สามประเภท คือ (1) พื้นที่ตั้งบ้านเรือนเพื่อการอยู่อาศัยบนแนวสันทราย รวมถึงหลักฐานการมีอยู่ของเมือง เช่น คูเมืองเวียง (2) พื้นที่เพาะปลูกกสิกรรมและเกษตรกรรม พืช ที่ราบ คลอง การระบายน้ำบนที่ราบ และ (3) พื้นที่แหล่งโบราณคดีทางศาสนาซึ่งแสดงให้เห็นความเป็นชุมชนพุทธและความเป็นชุมชนทางอารยธรรมที่มาพร้อมการค้าทางทะเลและคาบสมุทร ในขณะที่องค์ประกอบที่สูงหยาหรือเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพ ไม่ปรากฏชัดเจนหรือถูกทดแทนด้วยเส้นทางใหม่ คือเส้นทางสัญจรในอดีต (ภาพ 2)

อนึ่ง บทความนี้ได้นำเสนอวิธีการกระบวนการวิเคราะห์ซึ่งเป็นเครื่องมือในการหาองค์ประกอบของภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ในแหล่งโบราณคดี และสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับพื้นที่อื่น ๆ ที่มีลักษณะเดียวกันได้

ข้อเสนอแนะ

ปัจจุบันพื้นที่นี้มีความเสี่ยงที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงและสูญเสียองค์ประกอบที่มีคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเนื่องมาจากการขยายตัวของชุมชนและแนวโน้มการพัฒนาให้เป็นเมืองยุคใหม่ มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิประเทศโดยการขุดและถมเนินสันทราย การก่อสร้างถนนทับลำน้ำและคูเมืองโบราณ การตัดถนนใหม่ เปลี่ยนประเภทการใช้สอยที่ดิน ยกเลิกการทำกสิกรรม และเพิ่มความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้าง รวมถึงการรื้อทำลายโบราณสถาน ดังนั้นการรับรู้ถึง “ความเป็นเมืองไชยาโบราณ” จึงจำเป็นต้องสร้างความตระหนักรู้ของการอนุรักษ์อย่างเป็นองค์รวม โดยการรักษาองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของไชยาทั้งหมด มากกว่าการกำหนดรักษาเพียงเฉพาะพื้นที่แหล่งโบราณคดี ซึ่งการดำเนินการของภาครัฐสามารถทำได้โดยอาศัยมาตรการทางผังเมืองและกำหนดแผนแม่บทการอนุรักษ์ที่ครอบคลุมพื้นที่ทั้งสามประเภทตามที่สรุปไว้ข้างต้น ซึ่งครอบคลุมการตั้งถิ่นฐานทั้งแนวสันทราย พื้นที่ลุ่มลำน้ำเกษตรกรรม และพื้นที่แหล่งโบราณคดี นอกจากนี้การทำความเข้าใจต่อภาคประชาชนพื้นถิ่นให้เห็นถึงความจำเป็นในการอนุรักษ์แต่ละองค์ประกอบที่มีคุณค่านี้เป็นเรื่องที่ต้องทำอย่างเร่งด่วนเช่นกัน ทั้งนี้ ผู้วิจัยจึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าการศึกษานี้จะเป็นส่วนช่วยเสริมสร้างองค์ความรู้ และเป็นฐานข้อมูลที่สำคัญเพื่อใช้ในการวางแผนการอนุรักษ์เมืองเก่าไชยาในอนาคต

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2525). *โครงการขุดแต่งและบูรณะวัดหลง อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี*. กรุงเทพฯ: หน่วยศิลปากรที่ 14 กองโบราณคดี.
- กรมศิลปากร. (2526). *รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณแหลมโพธิ์ตำบลพุมเรียง อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี*. กรุงเทพฯ: โครงการโบราณคดีประเทศไทย ภาคใต้ กองโบราณคดี.
- กรมศิลปากร. (2539). *รายงานการสำรวจปากถ้ำภูเขาน้ำร้อน ตำบลเลม็ด อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี*. นครศรีธรรมราช: สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 11 นครศรีธรรมราช, เอกสารอัดสำเนา.
- เขมชาติ เทพไชย. (2531). *แหลมโพธิ์ แหล่งเศรษฐกิจของศรีวิชัย*. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- ชิน อยู่ดี. (2531). “ข้าว: จากหลักฐานโบราณคดีในไทย” *ข้าวไพร่-ข้าวเจ้า ของชาวสยาม*. กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม.
- ดร.ณัฏฐ์ แก้วมั่ง และ สถาพร ศรีสังข์. (2542). ภาคใต้-ชุมชนโบราณรอบอ่าวบ้านดอน. ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 12* (หน้า 1568). สงขลา: สถาบันคดียศศึกษามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- ทิวา ศุภจรรยา. (2525). *ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และที่ตั้งชุมชนโบราณในจังหวัดภาคใต้: รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์โบราณคดีศรีวิชัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนต.
- ธราพงศ์ ศรีสุชาติ. (2542). *ไชยา: ชุมชนโบราณ*. ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 5* (หน้า 2215). สงขลา: สถาบันคดียศศึกษามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- นุชนางค์ ชุมดี. (2540). *การตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณบนสันทรายด้านชายฝั่งทะเลตะวันออกของภาคใต้ของไทย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร).
- ปัทมาพร ทองเผื่อ. (2551). *บทบาทของเมืองท่าบนคาบสมุทรภาคใต้ของไทยในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 กรณีศึกษาแหล่งโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร).
- พุทธทาสภิกขุ. (2529). *แนวสังเขปของโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- เพลงเมธา ขาวหนูนา. (2557). *พัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในอำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยศิลปากร).
- ลักขมณ บุญเรือง. (2561). *หลักฐานเกี่ยวกับวัฒนธรรมศรีวิชัยในคาบสมุทรภาคใต้*. *วารสารช่วงฉาย*, 13(1), 131-163.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโถม. (2525). *พัฒนาการของบ้านเมืองในภาคใต้ของประเทศไทยในสมัยศรีวิชัย*. ใน *รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์โบราณคดีศรีวิชัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนต.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโถม. (2564). *บทความขุดคาบสมุทรแห่งสยามประเทศ: ศรีวิชัยที่ไชยา*. สืบค้นเมื่อ 1 ธันวาคม 2564, จากสยามเทศะ <https://siamdesa.org/pagecontent.php?articles=3&type=5&page=4>
- สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดสุราษฎร์ธานี. (2554). *ข้าวหอมไชยา กลุ่มสารสนเทศการเกษตร*. [ม.ป.ท.].
- Claeys, Jean Yves. (1931). *L'Archéologie du Siam*. Hanoi: Imprimerie d'Extrême-Orient.
- Mitchell, Nora, Rössler, Mechthild, & Tricaud, Pierre Marie. (2009). *World heritage cultural landscapes: A handbook for conservation and management*. Retrieved from UNESCO Digital Library (UNESDOC) website: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187044>